

Osoby starsze w strukturze nierodzinnych gospodarstw domowych w Polsce

Celem opracowania jest prezentacja i analiza danych statystycznych, które pozwolą na dokonanie oceny zmian w strukturze gospodarstw domowych według wielkości w latach 1970-2002 oraz wskazanie miejsca, jakie zajmują w tej strukturze gospodarstwa nierodzinne, wśród których dominują gospodarstwa jednoosobowe starszego pokolenia. Podstawą analizy są dane pochodzące z Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2002 r. oraz, w miarę możliwości i potrzeb, poprzednich spisów.

2.1. Zmiany w liczbie i strukturze nierodzinnych gospodarstw domowych

Gospodarstwo domowe definiowane jest jako zespół osób spokrewnionych (spowinowaconych) lub niespokrewnionych, wspólnie utrzymujących się i zamieszkujących jedno mieszkanie [GUS, 2003]. Podstawowym kryterium przynależności do gospodarstwa domowego jest wspólnota utrzymywania się. Osoby mieszkające razem, ale utrzymujące się oddzielnie stanowią odrębne gospodarstwa domowe. Gospodarstwa jednoosobowe tworzą osoby samotne utrzymujące się oddzielnie bez względu na sposób zamieszkiwania. W analizach dokonuje się podziału gospodarstw domowych według różnorodnych kryteriów, a jednym z nich jest stosunek pokrewieństwa z głową gospodarstwa. Podział taki pozwala na wyodrębnienie, wśród ogółu badanych jednostek, gospodarstw domowych rodzinnych i nierodzinnych. Do pierwszej grupy należą zespoły osób połączone więzami pokrewieństwa (powinowactwa), natomiast drugą grupę tworzą osoby niespokrewnione razem mieszkające i utrzymujące się wspólnie oraz gospodarstwa domowe pojedynczych osób (jednoosobowe). Populacja gospodarstw domowych nie obejmuje osób za-

mieszkujących w instytucjach zbiorowego zakwaterowania, które klasyfikowane są jako gospodarstwa zbiorowe.

Szczególnym obiektem zainteresowania wielu dyscyplin naukowych (demografii, socjologii, ekonomii) są rodzinne gospodarstwa domowe, które zajmują dominującą pozycję w strukturze gospodarstw domowych w Polsce. W roku 2002 stanowiły one 73,6% ogólnej liczby gospodarstw, skupiających w swym składzie około 90% ludności. Osoby należące do omawianej kategorii gospodarstw domowych są na ogół spokrewnione (spowinowaczone) i to spośród nich wyodrębnia się rodziny, a następnie dokonuje podziału rodzin według typów. Wyniki spisów powszechnych w tym zakresie stwarzają szerokie możliwości prowadzenia analiz dotyczących sytuacji społecznej i ekonomicznej rodzin w Polsce, z uwzględnieniem czynników charakteryzujących strukturę rodzin w różnorodnych przekrojach.

Zdecydowanie mniej miejsca poświęca się nierodzinnym gospodarstwom domowym, do zbiorowości których należą pojedyncze osoby samodzielnie utrzymujące się i często mieszkające oddzielnie. Zagadnienie to zaczyna nabierać coraz większego znaczenia, ponieważ związane jest na ogół z samotnością osób w różnym wieku, ale szczególnie staje się dotkliwie w przypadku osób starszych. Popatrzmy na statystyki prezentujące dynamikę zmian w proporcjach rodzinnych i nierodzinnych gospodarstw domowych w Polsce w latach 1970-2002 (tab. 2.1).

Tablica 2.1

Gospodarstwa domowe według składu rodzinnego w latach 1970-2002

Lata	Gospodarstwa domowe					
	ogółem	miasta	wieś	w tym nierodzinne		
				ogółem	miasta	wieś
	w tysiącach			w % ogółu danej kategorii		
1970	9376,3	5390,2	3986,1	17,5	21,5	12,0
1978	10948,1	6789,9	4158,2	18,2	21,8	12,4
1988	11970,4	7864,1	4106,3	19,9	22,0	15,7
2002	13337,0	8964,5	4372,5	26,4	29,5	20,1

Źródło: *Gospodarstwa domowe i rodziny, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań*, GUS, Warszawa 2003

W 2002 r. 37812,7 tysięcy mieszkańców Polski (99,5% ogółu ludności) koncentrowało się w gospodarstwach domowych, których łączna liczba wyniosła 13337 tysięcy, w tym około 67,8% stanowiły gospodarstwa w miastach. W badanym okresie widoczny jest systematyczny wzrost ogólnej liczby gospodarstw domowych w stosunku do 1970 r., sięgający około 17% w 1978 r., niemal 28% w 1988

i ponad 42% w 2002r. Wysoka dynamika wzrostu obserwowana jest w miastach w porównaniu z niewielkimi zmianami, jakie dokonywały się na terenach wiejskich. W analizowanym okresie liczba gospodarstw domowych miast powiększyła się o ponad 66%, podczas gdy na wsi jedynie o 9,7% w stosunku do roku wyjściowego.

Wzrostowi ogólnej liczby gospodarstw domowych towarzyszą istotne zmiany w ich strukturze według składu rodzinnego. Zarysowuje się stała tendencja zmian w proporcjach rodzinnych i nierodzinnych gospodarstw, polegająca na wzroście udziału tych drugich. Potwierdzeniem tego jest fakt, że przy wzroście ogólnej liczby gospodarstw domowych w Polsce w 2002 r. w porównaniu do 1970 r. o 42,2% odsetek nierodzinnych wzrasta o niemal 51%; w miastach o ponad 37%, natomiast na wsi aż o 67,5%. Zbiorowość gospodarstw nierodzinnych osiąga poziom 3519,2 tys. w kraju, w tym 75% (2640,1tys.) zamieszkuje w miastach. Oznacza to, że gospodarstwa nierodzinne stanowią 26,4% populacji gospodarstw, a do tej kategorii należy co trzecie gospodarstwo w miastach i co piąte na wsi. Na ogół są to niewielkie liczebnie zespoły w porównaniu z przeciętną wielkością gospodarstw rodzinnych. W 2002 r. na jedno gospodarstwo rodzinne w Polsce przypadało średnio 3,47 osób, w tym 3,23 w miastach i 3,89 na wsi, natomiast gospodarstwo nierodzinne liczyło średnio 2,17 osób ogółem, przy czym również było mniejsze liczebnie w miastach (2,16 osób) niż na wsi (2,22 osób). Różnice te są, między innymi, konsekwencją struktur obu kategorii gospodarstw według wielkości. W strukturze gospodarstw rodzinnych występują wyłącznie wieloosobowe zespoły, natomiast do kategorii gospodarstw nierodzinnych, obok wieloosobowych, należą gospodarstwa pojedynczych osób, które zajmują dominującą pozycję w strukturze tych ostatnich (tab. 2.2).

Tablica 2.2

Gospodarstwa domowe nierodzinne według liczby osób w 2002 r.

Miejsce zamieszkania	Ogółem	Gospodarstwa domowe o liczbie osób			
		1	2	3	4 i więcej
w tysiącach					
Ogółem	3519,2	3306,7	185,2	20,7	6,6
Miasta	2640,1	2486,5	135,8	13,5	4,3
Wieś	879,1	820,2	49,4	7,2	2,3
jako procent ogółu					
Ogółem	100,0	94,0	5,2	0,6	0,2
Miasta	100,0	94,2	5,1	0,5	0,2
Wieś	100,0	93,3	5,6	0,8	0,3

Źródło: *Gospodarstwa domowe i rodziny, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań*, GUS Warszawa 2003

W ogólnej liczbie gospodarstw domowych nierodzinnych dominują gospodarstwa pojedynczych osób, które stanowią 94% ogółu tej kategorii gospodarstw, przy niewielkich różnicach odsetka w miastach (94,2%) i na wsi (93,3%). Drugą pozycję zajmują dwuosobowe gospodarstwa, ale udział ich to jedynie około 5,1% ogółu gospodarstw w miastach i 5,6% łącznej liczby nierodzinnych gospodarstw na wsi. Relatywnie niewielka część ludności tworzy większe liczebnie zespoły osób niespokrewnionych. Gospodarstwa 3 i więcej osobowe stanowią około 1% ogółu nierodzinnych gospodarstw domowych, przy niższym udziale w miastach (0,7%) i wyższym na wsi (1,1%).

Gospodarstwa jednoosobowe, stanowiące podstawę nierodzinnych jednostek, tworzą osoby w różnym wieku i różnej płci. Samodzielność utrzymywania się, idąca często w parze z odrębnym zamieszkiwaniem pojedynczych osób, może być koniecznością lub dobrowolnym wyborem. W pierwszym przypadku dotyczy to na ogół osób w średnim wieku i osób starszych, w drugim najczęściej młodego pokolenia. Strukturę gospodarstw domowych jednoosobowych według grup pokoleniowych prezentuje tab. 2.3.

Tablica 2.3

Gospodarstwa jednoosobowe według grup pokoleniowych i płci głowy gospodarstwa w 2002

Wiek, płeć głowy gospodarstwa	Gospodarstwa jednoosobowe					
	ogółem	miasta	wieś	ogółem	miasta	wieś
	w tysiącach			w % ogółu danej kategorii		
Ogółem	3306,7	2486,5	820,2	24,8	27,7	18,8
młodzi	493,4	420,9	72,5	36,6	43,6	18,9
w średnim wieku	1283,6	1005,7	277,9	16,0	18,7	10,5
starsi	1527,4	1059,9	469,8	38,4	40,3	34,6
Mężczyźni	1353,4	995,9	357,5	16,9	19,6	12,1
młodzi	268,2	220,4	47,8	33,2	40,9	17,7
w średnim wieku	750,4	550,8	199,6	14,4	16,8	10,2
starsi	333,5	224,7	110,1	16,9	17,8	15,2
Kobiety	1953,3	1490,6	462,7	36,7	38,3	32,4
młode	225,2	200,5	24,7	41,6	46,1	21,8
w średnim wieku	533,2	454,9	78,3	19,2	21,7	11,5
starsze	1193,8	835,2	359,7	59,5	60,8	56,8

Źródło: *Gospodarstwa domowe i rodziny, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań*, GUS Warszawa 2003

W Polsce w 2002 r. co czwarte gospodarstwo domowe tworzyła pojedyncza osoba, częściej w miastach (27,7%) niż na wsi (18,8%). Znaczącą przewagę wśród głów tych gospodarstw, niezależnie od wieku i miejsca zamieszkania, mają kobiety. W populacji młodego pokolenia (0-29 lat) gospodarstwa jednoosobowe są domeną miast. Około 37% ogółu gospodarstw domowych, w tej kategorii wiekowej, tworzą pojedyncze osoby, a odsetek ten jest szczególnie wysoki w miastach, gdzie 43,6% mężczyzn i ponad 46% kobiet młodego pokolenia tworzy samodzielne gospodarstwo. Na wsi analogiczne odsetki kształtują się na zdecydowanie niższym poziomie: 17% w zbiorowości mężczyzn i niemal 22% w populacji kobiet. Relatywnie najniższe wskaźniki widoczne są w grupie osób średniego pokolenia (30-59 lat), wyższe w miastach niż na wsi. Różnica udziałów wynikająca z podziału według płci jest niewielka na obszarach wiejskich, natomiast w miastach sięga 4 punktów. Jedną z przyczyn tej sytuacji mogą być różnice zachowań matrymonialnych mieszkańców miast i wsi przejawiające się, między innymi, w spadku liczby małżeństw zawieranych do 30. roku życia, rosnącej liczbie ustających związków na skutek rozwodów, separacji czy wdowieństwa. Częstość tworzenia gospodarstw jednoosobowych jest najwyższa w grupie osób starszego pokolenia (60 lat i więcej), co jest udziałem przede wszystkim kobiet. W ogólnej liczbie 137234 gospodarstw kierowanych przez kobiety w miastach niemal 61% stanowią gospodarstwa pojedynczych osób, na wsi funkcjonuje 359642 gospodarstw jednoosobowych, (56,8% ogółu), których głową jest kobieta w wieku 60 lat i więcej. W jednym i drugim przypadku jest to często zbiorowość samotnych kobiet mieszkających w odrębnym mieszkaniu z dala od rodziny, co jest niewątpliwie bolesną dolegliwością starości.

Gospodarstwa nierodzinne to również zespół osób niespokrewnionych, które tworzą wieloosobowe gospodarstwa; ich strukturę według grup pokoleniowych prezentuje tab. 2.4.

Gospodarstwa wieloosobowe nierodzinne, w skład których wchodzi osoby z tej samej grupy pokoleniowej, spotyka się częściej na wsi. Wyjątek, w tym przypadku, stanowi zbiorowość młodego pokolenia, która charakteryzuje się większą częstością tworzenia nierodzinnych zespołów w miastach. Na wsi wieloosobowe gospodarstwa nierodzinne, skupiające wyłącznie osoby średniego pokolenia, stanowią ponad 28% ogółu gospodarstw tej kategorii wiekowej, przy średniej krajowej wynoszącej 16%. Relatywnie wysokim wskaźnikiem na terenach wiejskich (17,8%) w porównaniu z ogólnopolskim (około 10%), legitymują się również gospodarstwa wieloosobowe tworzone wyłącznie przez ludność starszego pokolenia. Część osób w wieku 60 lat i więcej, niezależnie od płci i miejsca zamieszkania, pozostaje w gospodarstwach nierodzinnych młodszego pokolenia, pełniąc rolę członka lub głowy gospodarstwa wieloosobowego. Dane spisowe wskazują, że najczęściej wspólnie zamieszkują obce osoby starszego i młodego pokolenia w miastach. Z wcześniej przeprowadzonych analiz wynika, że wśród wieloosobowych gospodarstw nierodzinnych największy udział stanowią dwuosobowe zespoły. Można przypuszczać, że starsze oso-

by, szczególnie nie mające rodziny, zamieszkują z młodymi (często obcymi osobami), aby zapewnić sobie bezpieczeństwo i opiekę.

Tablica 2.4

Gospodarstwa domowe nierodzinne wieloosobowe według grup pokoleniowych w 2002 r.

Grupa pokoleniowa	Gospodarstwa domowe					
	ogółem	miasta	wieś	ogółem	miasta	wieś
	w liczbach			w % ogółu		
Ogółem	212550	153578	58972	100,0	100,0	100,0
osób wyłącznie						
młodych	24240	19769	4471	11,4	12,9	7,6
w średnim wieku	34082	17429	16653	16,0	11,4	28,2
starszych	20917	10408	10509	9,9	6,8	17,8
młodych i w średnim wieku	20579	15295	5284	9,7	10,0	9,0
z osobami starszymi						
młodzi	80009	68713	11296	37,7	44,7	19,2
w średnim wieku	30023	19871	10152	14,1	12,9	17,2
młodzi i w średnim wieku	2630	2023	607	1,2	1,3	1,0

Źródło: *Gospodarstwa domowe i rodziny, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań*, GUS, Warszawa 2003

Przeprowadzona analiza zmian w strukturze nierodzinnych gospodarstw domowych wskazuje, że największym problemem starzejącego się społeczeństwa jest stworzenie odpowiednich warunków do funkcjonowania gospodarstw domowych starszego pokolenia. W kręgu szczególnego zainteresowania powinny znaleźć się gospodarstwa osób samotnych mieszkających samodzielnie bez rodziny i bliskich osób. Populacja gospodarstw jednoosobowych starszego pokolenia jest zróżnicowana pod względem cech demograficznych, co często skutkuje różną kondycją fizyczną, psychiczną, ekonomiczną i zdrowotną. Dlatego bliżej omówiona zostanie struktura jednoosobowych gospodarstw domowych według podstawowych cech demograficznych.

2.2. Struktura jednoosobowych gospodarstw kierowanych przez osoby starsze w 2002 r.

Z dotychczasowych analiz wynika, że dominującą rolę w strukturze gospodarstw nierodzinnych odgrywają gospodarstwa jednoosobowe, co potwierdzają również dane

prezentowane w tab. 2.5. W 2002 r. w ogólnej liczbie 13337,0 tys. gospodarstw domowych zarejestrowanych w Polsce ponad 26% stanowiły gospodarstwa nierodzinne, skupiające w swym składzie około 10% ludności gospodarstw domowych. W ogólnej liczbie 3519,2 tys. gospodarstw nierodzinnych około 94% stanowią gospodarstwa jednoosobowe (3519,2 tys.), z niewielkimi różnicami w miastach i na wsi. Gospodarstwa te skupiają niemal 88% ludności gospodarstw nierodzinnych w kraju.

Tablica 2.5

Gospodarstwa domowe i ludność w gospodarstwach według składu rodzinnego w 2002 r.

Rodzaj gospodarstwa	Gospodarstwa domowe			Ludność w gospodarstwach		
	ogółem	miasta	wieś	ogółem	miasta	wieś
Ogółem	13337040	8964463	4372577	37812741	23268336	14544405
w procentach ogółu danej kategorii						
Rodzinne	73,6	70,5	79,9	90,0	87,9	93,5
w tym						
jednorodzinne	93,8	95,8	90,0	89,5	93,1	84,0
Nierodzinne	26,4	29,5	20,1	10,0	12,1	6,5
w tym						
1-osobowe	94,0	94,2	93,3	87,7	88,2	86,2
wyłącznie osób starszych						
Ogółem	2519699	1702715	816984	3534319	2357120	1173199
w procentach ogółu danej kategorii						
Rodzinne	38,6	37,3	41,2	55,5	54,2	58,1
w tym						
jednorodzinne	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Nierodzinne	61,4	62,7	58,8	44,5	45,8	41,9
w tym						
1-osobowe	98,6	99,0	97,8	97,3	99,0	95,6

Źródło: obliczenia na podstawie danych: *Gospodarstwa domowe i rodziny, NSPLiM 2002 r.*, GUS Warszawa 2003

Gospodarstwa jednoosobowe tworzą jednostki różnej płci, w różnych kategoriach wieku i stanu cywilnego. Podstawowym kryterium wyodrębniającym gospodarstwa jednoosobowe jest samodzielność utrzymywania się, niezależnie od statusu zamieszkiwania. Tworzenie gospodarstwa jednoosobowego uwarunkowane jest wieloma czynnikami, zarówno natury obiektywnej, jak i subiektywnej. Do pierwszej grupy zaliczyć

można czynniki demograficzne (płeć, wiek, stan cywilny), zmiany statusu rodzinnego (wymuszające określone zachowania), sytuację ekonomiczną, itp. Subiektywne przesłanki, to predyspozycje jednostek idące w kierunku uzyskania samodzielności ekonomicznej i mieszkaniowej, lub pozostawania we wspólnocie z innym gospodarstwem domowym. Decyzje takie podejmowane są dobrowolnie, lub wymuszane na skutek zmieniających się sytuacji życiowych poszczególnych osób, zarówno młodego, jak i średniego oraz starszego pokolenia [Nowak-Sapota, 2002].

Osoby w wieku 60 lat i więcej, pozostające w związkach małżeńskich, znajdują na ogół swoje miejsce w rodzinnych gospodarstwach domowych kierowanych przez jednego ze współmałżonków. Ewolucja tworzenia gospodarstw domowych przez jednostki będące w poza małżeńskim stanie cywilnym jest trudna do przewidywania ze względu na złożoność problemu. Na ogół inne decyzje w tym zakresie podejmują osoby rozwiedzione i owdowiałe niż te, które nigdy nie pozostawały w związku małżeńskim. Wybór zachowań spowodowanych rozpadem małżeństwa (na skutek zgonu jednego ze współmałżonków lub rozwodu) powoduje, że mężczyźni i kobiety wybierają różnorodne ścieżki organizowania życia i zamieszkiwania. Na ogół inne decyzje w zakresie tworzenia gospodarstwa domowego podejmują osoby bez dzieci i rodziców niż osoby z dziećmi i własnymi rodzicami. W tym drugim przypadku wybór dotyczy utworzenia własnego gospodarstwa lub pozostawania w gospodarstwie innych osób. Osoby bez własnych rodzin muszą dodatkowo zdecydować się, czy pozostać w samotnym gospodarstwie, czy dołączyć do gospodarstwa domowego krewnych lub znajomych. Decyzje o samotnym zamieszkiwaniu wiążą się z tworzeniem gospodarstwa jednoosobowego, a w konsekwencji powiększeniem populacji nierodzinnych gospodarstw domowych. Problem ten w znacznym stopniu dotyczy ludności w starszym wieku ze względu na wzrost liczby osób owdowiałych oraz usamodzielnianie się dorosłych dzieci [Szatur-Jaworska, 1999; Worach-Kardas, 2004; Zaniewska, Thiel, 2004].

W Polsce liczba nierodzinnych gospodarstw domowych osiągnęła w roku 2002 poziom 3519,2 tys. (26,4% ogółu), co oznacza, że co czwarta osoba pełniąca rolę głowy gospodarstwa kierowała gospodarstwem należącym do kategorii nierodzinnych. Ludność w wieku 60 lat i więcej tworzyła 2519,7 tys. gospodarstw mających w swym składzie wyłącznie osoby starszego pokolenia, a w liczbie tej ponad 61% stanowią nierodzinne gospodarstwa domowe.

Gospodarstwa domowe w Polsce koncentrowały w swym składzie w 2002 37812,7 tys. osób (niemal 99% ogółu ludności kraju), z czego 8,7% to ludność jednoosobowych gospodarstw, która tworzyła łącznie 3306,7 tys. tego typu gospodarstw w Polsce; ich strukturę demograficzną prezentują dane zawarte w tablicy 2.6.

Liczba gospodarstw jednoosobowych jest zdecydowanie wyższa w zbiorowości kobiet i to zarówno w miastach jak i na wsi. Znaczne różnice zauważa się w rozkładach liczby i udziałów gospodarstw, w populacji mężczyzn i kobiet, w przyjętych przedziałach wieku. Osoby młode w miastach częściej tworzą samodzielne gospo-

darstwa niż na wsi a ich odsetek , niezależnie od miejsca zamieszkania, jest wyższy wśród mężczyzn. Ponad 55% ogółu głów gospodarstw jednoosobowych w zbiorowości mężczyzn, zarówno w miastach, jak i na wsi, legitymuje się wiekiem z przedziału 30-50 lat, natomiast co piąty mężczyzna w miastach i co trzeci na wsi, tworzący gospodarstwo jednoosobowe, jest w wieku 60lat i więcej. Cechą charakterystyczną dla struktury gospodarstw jednoosobowych kierowanych przez kobiety, jest dominacja osób starszych wśród głów gospodarstw.

Tablica 2.6

Gospodarstwa jednoosobowe w Polsce według płci, wieku i miejsca zamieszkania głowy gospodarstwa w 2002 roku

Wiek głowy gospodarstwa	Miasta			Wieś		
	ogółem	mężczyźni	kobiety	ogółem	mężczyźni	kobiety
w tysiącach						
Ogółem	2486,5	995,9	1490,6	820,2	357,5	462,7
do 30	420,9	220,4	200,5	72,5	47,8	24,7
30-50	1005,7	550,8	454,9	277,9	199,6	78,3
60 lat i więcej	1059,9	224,7	835,2	469,8	110,1	359,7
w procentach ogółu danej kategorii						
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
do 30	16,9	22,1	13,5	8,8	13,4	5,3
30-50	40,4	55,3	30,5	33,9	55,8	16,9
60 lat i więcej	42,7	22,6	56,0	57,3	30,8	77,8

Źródło: obliczenia na podstawie: *Gospodarstwa domowe i rodziny, NSPLiM 2000 r.*, GUS, Warszawa 2003

Populacja starszego pokolenia tworzy ogółem 1527,4 tys. gospodarstw skupiających niemal 24% ogółu ludności w wieku 60 lat i więcej, a są to, w dominującym stopniu, gospodarstwa domowe kierowane przez kobiety. W 2002 r. około 10% ogólnej liczby kobiet w Polsce tworzyło jednoosobowe gospodarstwa, natomiast w populacji starszych pań niemal co trzecia osoba (około 31%) była głową jednoosobowego gospodarstwa. Mężczyźni starszego pokolenia, tworzący gospodarstwa jednoosobowe, stanowią ponad 13% ogółu męskiej populacji w badanej grupie wieku.

W strukturze nierodzinnych gospodarstw, w skład których wchodzi wyłącznie osoby powyżej 60 roku życia, gospodarstwa jednoosobowe stanowią 98,6% w kraju; w miastach jest to 99%, a na wsi niemal 98%. Częstość tworzenia gospodarstw

jednoosobowych przez osoby starsze jest zróżnicowana w poszczególnych przedziałach wieku, według płci oraz miejsca zamieszkania (tab. 2.7).

Tablica 2.7

Gospodarstwa jednoosobowe osób starszych według wieku, płci i miejsca zamieszkania głowy gospodarstwa w 2002 roku

Wiek głowy gospodarstwa	Miasta			Wieś		
	ogółem	mężczyźni	kobiety	ogółem	mężczyźni	kobiety
w procentach ogółu danej grupy wieku						
60 lat i więcej	40,3	17,3	60,8	34,6	15,2	56,8
60–69	32,6	15,2	53,3	23,8	12,5	42,6
70–79	44,5	19,1	64,3	39,7	15,9	62,0
80 lat i więcej	59,0	30,9	72,2	56,1	28,1	72,9

Źródło: obliczenia własne na podstawie: *Gospodarstwa domowe i rodziny, NSPLiM, GUS, Warszawa 2003*

W strukturze ogółu gospodarstw domowych kierowanych przez osoby starszego pokolenia ponad 38% stanowiły głowy gospodarstw jednoosobowych. Dla porównania warto nadmienić, że w ogólnej liczbie gospodarstw w kraju niemal co czwarte było jednoosobowe (tablica 2.3). Odsetek jednoosobowych gospodarstw osób starszych jest zdecydowanie wyższy w poszczególnych grupach wieku kobiet niż mężczyzn, ale w obu populacjach wskaźniki wykazują rosnącą tendencję wraz z przechodzeniem do wyższych przedziałów wieku. W strukturze gospodarstw kierowanych przez ludność po 60. roku życia, głową gospodarstwa jednoosobowego jest częściej kobieta (zarówno w miastach, jak i na wsi), w populacji mężczyzn częstość kreowania jednoosobowego gospodarstwa wyraźnie wzrasta po ukończeniu 80 lat. Przyczyn tych różnic należy dopatrywać się zarówno w czynnikach natury demograficznej (przeciętne trwanie życia mężczyzn i kobiet, stan cywilny i rodziny), jak i ekonomiczno-społecznej.

W życiu osób w podeszłym wieku, szczególnie samotnych, olbrzymiego znaczenia nabiera możliwość utrzymywania kontaktów z innymi osobami. Część starszego pokolenia, na ogół niezależna ekonomicznie, tworzy odrębne gospodarstwo jednoosobowe zamieszkując wspólnie z członkami własnej rodziny lub obcymi osobami. Część starszej populacji, z konieczności lub wyboru, tworzy samodzielne gospodarstwo i mieszka w odrębnym mieszkaniu. Zagadnienie samodzielności zamieszkiwania ludności w podeszłym wieku jest złożonym problemem. Wpływ na indywidualne decyzje w tym zakresie, obok czynników demograficznych, mają tzw. deter-

minanty zachowawcze. Związane są one z wiekiem i płcią osób, które w danym momencie znajdują się w różnych fazach rozwoju gospodarstwa [Bień, 2000].

W 2002 r. 76,2% ogólnej liczby gospodarstw domowych w Polsce zamieszkiwało samodzielnie. Odsetek ten, w zbiorowości ogółu gospodarstw osób starszych, sięgał niemal 81% i wyższy był w miastach (82,1%) niż na wsi (78,8%).

2.3. Rozmieszczenie gospodarstw jednoosobowych według województw – stan aktualny i perspektywy zmian do 2030 roku

Liczba jednoosobowych gospodarstw domowych w Polsce w 2002 roku kształtowała się na poziomie 3306,7 tys., przy czym ponad 75% spośród nich zamieszkiwało w miastach. Udziały gospodarstw jednoosobowych, w ogólnej liczbie gospodarstw domowych w Polsce, wahają się w granicach od 19,1% w województwie podkarpackim do 28,7% w mazowieckim. Rozpiętość odsetków jest zróżnicowana w zależności od miejsca zamieszkania. W miastach najniższy poziom wskaźnika odnotowano w województwie podkarpackim (23,1%), najwyższy w mazowieckim (32,2%), przy ogólnym odsetku dla miast 27,7%. Na obszarach wiejskich udział gospodarstw jednoosobowych jest niższy niż w miastach (18,8%), ale znaczna jest również rozpiętość wskaźników w województwach – od 14% w wielkopolskim do 22,2% w podlaskim. Analizując rozmieszczenie odsetka gospodarstw jednoosobowych w układzie przestrzennym, dokonano podziału województw na obszary charakteryzujące się zbliżonym poziomem udziałów gospodarstw jednoosobowych w ogólnej liczbie gospodarstw. Podział przeprowadzony jest odrębnie dla miast i wsi ze względu na znaczne różnice w poziomie prezentowanych wskaźników według miejsca zamieszkania (rys. 2.1).

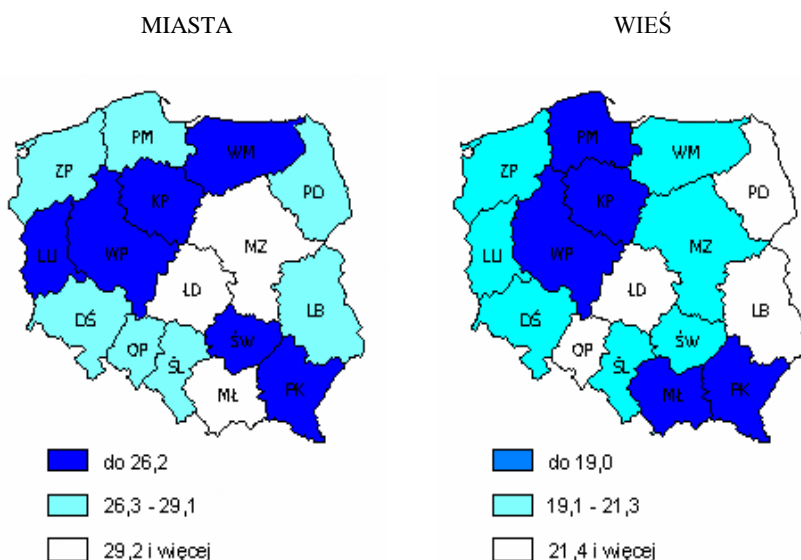
Relatywnie najniższym poziomem odsetka gospodarstw jednoosobowych w miastach charakteryzowały się sąsiadujące ze sobą dwa województwa znajdujące się w południowo-wschodniej części Polski oraz cztery, tworzące zwarty terytorialnie region rozciągający się środkowego zachodu po północny wschód kraju. Wskaźnikami zbliżonymi do poziomu średniego dla ogółu miast legitymują się województwa leżące na obrzeżach Polski, które układają się w trzy zwarte regiony. Jeden z nich tworzą dwa sąsiadujące województwa pasa północnego (pomorskie i zachodniopomorskie), drugi – trzy województwa na południowo – zachodnim obrzeżu kraju oraz trzeci – obejmujący dwa województwa wschodnie (podlaskie i lubelskie). Dwa centralnie położone województwa (łódzkie i mazowieckie) oraz znajdujące się na południu małopolskie, tworzą region charakteryzujący się najwyższymi odsetkami gospodarstw jednoosobowych.

Odmienny rozkład regionów widoczny jest przy podziale omawianych wskaźników dla obszarów wiejskich. Najniższe odsetki notowane są w trzech sąsiadujących województwach, zlokalizowanych w środku pasa północno-zachodniego oraz

w podkarpackim i małopolskim znajdujących się w południowo-wschodniej części kraju. Odsetki oscylujące wokół wartości średniej dla wsi tworzą dwa, położone niemal równolegle, zwarte regiony. Pierwszy z nich łączy trzy województwa leżące wzdłuż zachodniej granicy oraz drugi rozciągający się od warmińsko-mazurskiego, leżącego na północnym wschodzie, poprzez niemal środek Polski do województwa śląskiego, położonego pośrodku południowej granicy.

Rysunek 2.1

Regiony według udziału gospodarstw jednoosobowych w ogólnej liczbie gospodarstw danego województwa w 2002 r.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych NSPLi M 2002 (dane dla województw)

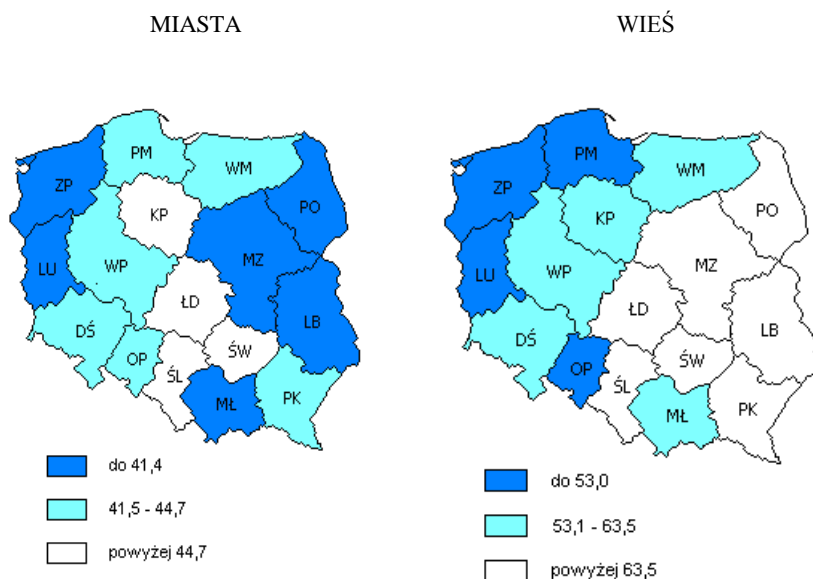
Jak już wspomniano, jednoosobowe gospodarstwa tworzą jednostki należące do różnych grup pokoleniowych. Główną rolę w strukturze głów tych gospodarstw odgrywa ludność starszego pokolenia. W 2002 r. ludność w wieku 60 lat i więcej kierowała 3981,2 tys. gospodarstw domowych, wśród których zarejestrowano 1527,4 tys. jednoosobowych, co stanowi 38,4% zbiorowości głów gospodarstw starszego pokolenia. Odsetek gospodarstw kierowanych przez starsze osoby jest wyższy w miastach (40,3%) niż na wsi (34,6%). Analizując populację gospodarstw jednoosobowych w Polsce, zauważa się, że istotne miejsce w ich strukturze zajmują

gospodarstwa kierowane przez osoby w wieku 60 lat i więcej. W 2002 roku, w ogólnej liczbie gospodarstw jednoosobowych w kraju, 46,2% stanowiły gospodarstwa, których głowami były osoby starszego pokolenia; na obszarach wiejskich jest to dominująca grupa wśród ogółu głów gospodarstw pojedynczych osób (57,3%).

Istotne różnice udziałów jednoosobowych gospodarstw osób starszych, w ogólnej ich liczbie, odnotowuje się w poszczególnych województwach, zwłaszcza w porównaniach uwzględniających podział miasto-wieś. Okazuje się, że w wielu badanych jednostkach terytorialnych, podobnie jak w przypadku ogólnokrajowych wskaźników, odsetek gospodarstw jednoosobowych kreowanych przez osoby starszego pokolenia jest wyższy na wsi. W układzie przestrzennym miast odsetki badanego wskaźnika wahają się w granicach od 34,5% w województwie lubuskim do 45,2% w świętokrzyskim (rys. 2.2).

Rysunek 2.2

Gospodarstwa jednoosobowe osób w wieku 60 lat i więcej w procentach ogółu jednoosobowych gospodarstw danego województwa w 2002 roku

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych NSPLiM 2002 (dane dla województw)

Obszary miejskie województw, charakteryzujące się relatywnie niskim poziomem odsetka głów gospodarstw jednoosobowych w wieku 60 lat i więcej, skupione są w trzech odległych geograficznie podregionach: północno-zachodnim, środkowo-wschodnim i południowym.

Region o średnim poziomie udziałów tworzy pięć sąsiadujących województw na obszarze ciągnącym się z północy kraju, poprzez Wielkopolskę do południowo-zachodniej granicy oraz województwo podkarpackie leżące na południowo-wschodnim krańcu Polski. Najwyższymi udziałami gospodarstw jednoosobowych osób starszych wiekiem, wśród populacji ogółu gospodarstw jednoosobowych miast, legitymują się województwa położone w środkowym pasie od kujawsko-pomorskiego, poprzez łódzkie i świętokrzyskie do śląskiego.

Na terenach wiejskich w strukturze ogółu głów gospodarstw jednoosobowych dominują osoby starszego pokolenia. Najniższy poziom odsetka odnotowano w 2002 r. w województwie lubuskim (45,1%), a najwyższy w lubelskim (64%). Województwa Polski wschodniej i centralnej oraz śląskie tworzą zwarty terytorialnie region skupiający sześć województw, w których udział badanego wskaźnika jest zdecydowanie najwyższy. Relatywnie najniższe udziały notuje się w województwach północno-zachodnich i opolskim.

Znajomość rozwoju liczby i przekształceń w strukturze gospodarstw domowych mają ogromne znaczenie dla przygotowania założeń i realizacji planów społeczno-gospodarczych kraju oraz jego regionów. Szczególnie istotną rolę w tym zakresie spełniają prognozy długoterminowe, które umożliwiają nakreślenie podstawowych problemów, które będą się pojawiać w związku z tendencjami zmian stanu i struktury demograficznej społeczeństwa. Zmiany te w bezpośredni sposób wpływają na rozwój liczby gospodarstw domowych oraz ich strukturę według wielkości. Osoby dorosłe pełnią rolę głów gospodarstw domowych, a więc ich struktura według wieku decyduje o liczbie gospodarstw. Dzieci i młodzież, w dominującym stopniu, są członkami gospodarstw, co wpływa na ich wielkość. Pojedyncze osoby utrzymujące się samodzielnie, niezależnie od sposobu zamieszkiwania, tworzą gospodarstwa jednoosobowe. W procesie kreowania gospodarstw domowych nie sposób więc pominąć czynników natury ekonomicznej oraz sytuacji mieszkaniowej społeczeństwa. Poziom oraz powszechność posiadania własnych dochodów, jak również dostępność zasobów mieszkaniowych, są czynnikami sprzyjającymi wzrostowi liczby gospodarstw domowych.

Zmiany struktury gospodarstw domowych według liczby osób wskazują na systematyczny wzrost udziału małych liczebnie jednostek, szczególnie tworzonych przez pojedyncze osoby. Jednym z czynników wpływających na zwiększanie się populacji jednoosobowych gospodarstw będzie wzrastająca liczba i odsetek ludności w wieku 60 lat i więcej w gospodarstwach domowych, wśród których udziały te będą największe [GUS, 2004].

W prognozach opracowanych w GUS przewiduje się intensywny wzrost liczby osób starszych skoncentrowanych w gospodarstwach domowych i dalszy wzrost ich liczby do 2030 roku. Społeczność starszego pokolenia zwiększy się w docelowym roku prognozy w miastach o około 63%, na wsi o 50,5%, co oznacza wzrost ogólnej liczby w kraju z 6 411,3 tys. osób w 2002 roku do ponad 10 130 tys. w 2030 roku (o 58%). Zdecydowanie szybciej niż liczba ludności, wzrastać będzie liczba gospodarstw domowych, których głową będzie osoba w wieku 60 lat i więcej. W latach 2002-2030 przewidywany jest ich wzrost o 74%, co jest udziałem przyrostu w miastach o ponad 68% i na wsi aż o około 85%. Gospodarstwa domowe z osobą starszą, jako głową gospodarstwa, stanowić będą w 2030 roku 45,6% ogólnej liczby gospodarstw w kraju. W miastach niemal co drugie gospodarstwo kierowane będzie przez osobę w wieku 60 lat i więcej (48,8%), natomiast na wsi odsetek starszych głów gospodarstw wyniesie około 41% w stosunku do 30,7% w 2002 roku.

Szybsze tempo wzrostu liczby gospodarstw domowych niż liczby ludności skupionej w ich składzie da w efekcie zmniejszanie się przeciętnej wielkości gospodarstwa. Średnia wielkość gospodarstwa, którego głową będzie osoba w wieku 60 lat i więcej, zmniejszy się w 2030 roku w stosunku do 2002 roku o ponad 9%, co w dominującym stopniu będzie konsekwencją dużego spadku średniej wielkości gospodarstw wiejskich (o około 19%) i powolnego, ale systematycznego w miastach (o 4%). Statystyczne gospodarstwo kierowane przez osobę w wieku 60 lat i więcej będzie miało w swym składzie, w docelowym roku prognozy, średnio 1,46 osób, przy średniej dla miast 1,43 osób i dla wsi 1,52 osób. Zmiany przeciętnej wielkości gospodarstwa uwarunkowane są przekształceniami w strukturze wielkości gospodarstw, idącymi w kierunku wzrostu udziałów małych liczebnie jednostek i spadku udziałów wieloosobowych zespołów. Znaczna rola w tym procesie przypada starszemu pokoleniu, ponieważ w strukturze głów gospodarstw w wieku 60 lat i więcej dominują jednoosobowe gospodarstwa.

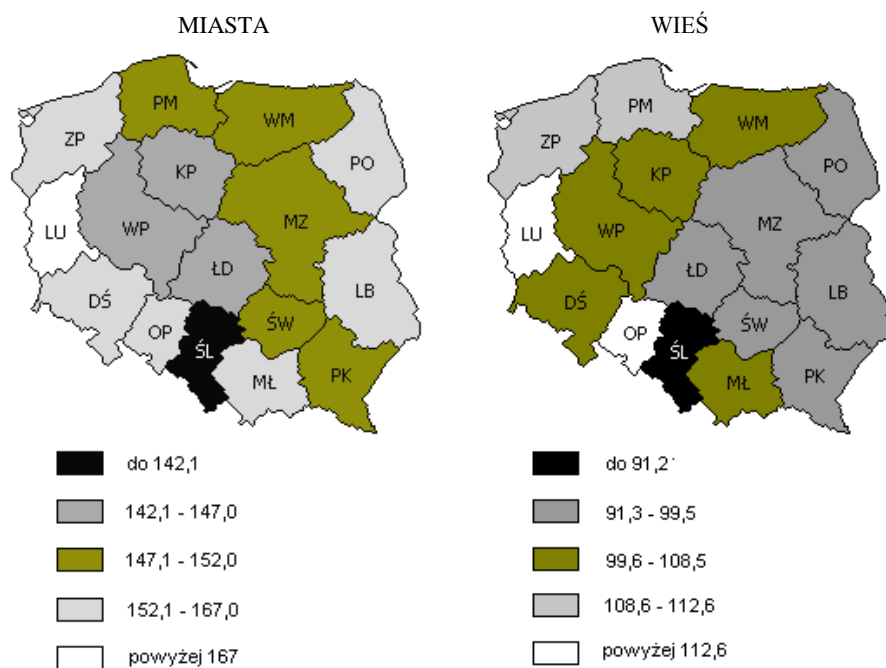
W Polsce w 2030 roku liczba gospodarstw jednoosobowych wzrośnie w stosunku do 2002 roku o ponad 55% a to oznacza, że co trzecie gospodarstwo będzie kierowane przez pojedynczą osobę. Przewiduje się, że w tym samym czasie liczba gospodarstw jednoosobowych kierowanych przez osoby w wieku 60 lat i więcej podwoi się a intensyfikacja wzrostu prognozowana jest na lata 2010-2030. Udział jednoosobowych gospodarstw osób starszych w ogólnej ich liczbie wahać się będzie w granicach od 57,3% dla wsi do 64,1% w miastach, przy średniej w kraju 61,6%.

Kierunek i stopień zmian będzie zróżnicowany w miastach i na wsi poszczególnych województw. W miastach przewidywany jest wzrost udziału gospodarstw jednoosobowych kierowanych przez osoby starszego pokolenia od około 13% w śląskim do ponad 84% w lubuskim. Obszary wiejskie będą się charakteryzować większą różnorodnością zmian. Największy spadek udziału ma nastąpić w województwie śląskim (około 28%), największy wzrost w lubuskim (o 26,6%). Regiony według stopnia zmian udziałów gospodarstw jednoosobowych, których głową jest

osoba w wieku powyżej 60 lat, w miastach i na wsi poszczególnych województw prezentuje rys. 3.3.

Rysunek 2.3

Regiony według dynamiki udziałów gospodarstw jednoosobowych kierowanych przez osoby starszego pokolenia w 2030 roku w stosunku do 2002 roku w miastach i na wsi

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych w: *Prognoza gospodarstw domowych w Polsce według województw na lata 2002–2030*, GUS, Warszawa, 2004

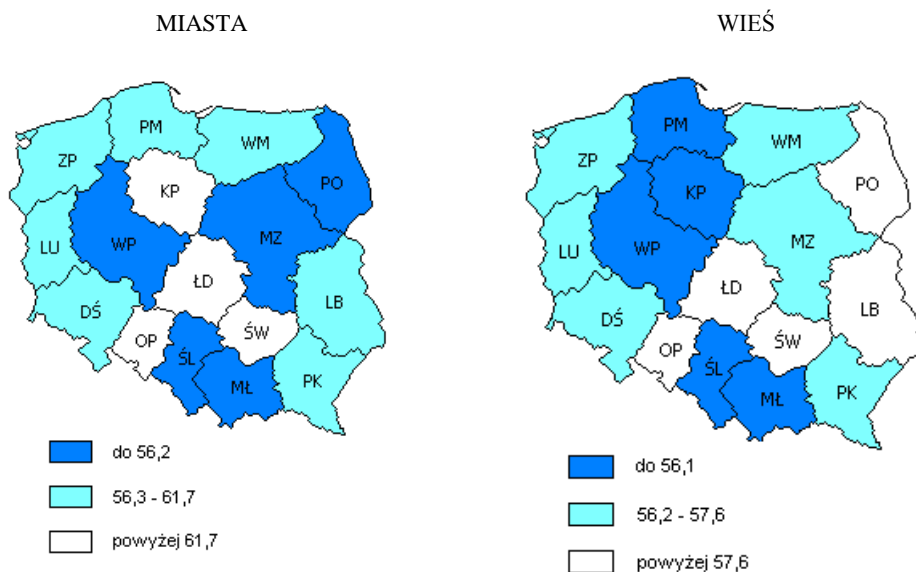
Na obszarze miast dwa województwa tworzą jednojednostkowe regiony: śląskie o najniższym wzroście odsetka oraz lubuskie, legitymujące się najwyższym przyrostem. W regionie charakteryzującym się wzrostem w przedziale 42%–47% znalazły się trzy województwa tworzące spójny terytorialnie obszar. W pięciu województwach, układających się wzdłuż pasa od północy do południa Polski, przewiduje się wzrosty w granicach około 47%–52%, natomiast przyrost odsetka od 52,1% do około 67% – w pięciu, rozproszonych terytorialnie jednostkach, znajdujących się na zachodnich, południowych i wschodnich obrzeżach kraju. Przewiduje się, że na terenach wiejskich spadek udziału gospodarstw jednoosobowych, obok śląskiego

(legitymującego się największym spadkiem), dotyczyć będzie sześciu województw środkowo-wschodniej Polski (w przedziale od 2% do 8%). Wzrost udziałów w granicach od 2% do 8% przewidywany jest w pasie czterech województw z północno-wschodniego do południowo-zachodniego krańca Polski oraz w małopolskim, natomiast przyrosty w granicach około 9–13% oczekiwane są w pomorskim i zachodniopomorskim. Najwyższy przyrost dotyczyć będzie województwa opolskiego i lubuskiego.

Przewidywane zmiany w udziale gospodarstw jednoosobowych, kierowanych przez osoby starszego pokolenia, spowodują zmiany na mapie zbliżonych typologicznie województw, zarówno na terenach miast, jak i wsi (rys. 2.4).

Rysunek 2.4

Udział gospodarstw jednoosobowych osób w wieku 60 lat i więcej w ich ogólnej liczbie w miastach i na wsi danego województwa w 2030 r.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych w: *Prognoza gospodarstw domowych w Polsce według województw na lata 2002–2030*, GUS, Warszawa 2004

Zmiany w składzie typologicznie zbliżonych regionów w stosunku do 2002 roku nie będą radykalne i dotyczyć będą kilku województw. Najbardziej istotne przewidywane są dla śląskiego, które w typologii miast w 2030 roku znajdzie się w regio-

nie najniższych udziałów, podczas gdy w 2002 roku było w gronie jednostek o najwyższym odsetku.. Na obszarach wiejskich podobna sytuacja nastąpi województwie opolskim z tym, że kierunek zmian jest przeciwny, czyli z regionu najniższych wartości miernika w 2002 roku nastąpi przesunięcie do regionu o najwyższych udziałach w 2030 roku.

2.4. Podsumowanie

Prezentowana w opracowaniu analiza dotycząca zmian w liczbie i strukturze nierodzinnych gospodarstw domowych ludności starszego pokolenia upoważnia do sformułowania następujących wniosków:

1. Według danych NSP w 2002 roku obszar kraju zamieszkiwało 38 230 tys. osób, spośród których około 99% stanowiła ludność skoncentrowana w gospodarstwach domowych.
2. Zmiany w liczbie oraz strukturze ogółu ludności przekładają się na tendencje zmian w zakresie stanu i składu osobowego gospodarstw domowych. Proces starzenia się populacji wpływa bezpośrednio na wzrost bezwzględnej liczby gospodarstw oraz przekształceń w ich strukturze.
3. Populacja osób w wieku 60 lat i więcej liczyła w 2002 roku 6483,4 tys., przy czym w gospodarstwach domowych zamieszkiwało około 99% ogółu ludności, czyli 6414,4 tys. osób. Na wsi osoby starsze stanowiły 17,5% ludności gospodarstw domowych, w miastach odsetek był niższy (16,7%), przy średnim w Polsce około 17%.
4. W strukturze gospodarstw domowych, których głową są osoby starszego pokolenia, dominują małe liczebnie jednostki, z przewagą jednoosobowych, co jest szczególnie widoczne w populacji kobiet. W miastach, w ogólnej liczbie gospodarstw domowych kierowanych przez starsze kobiety, około 61% stanowiły gospodarstwa jednoosobowe; na terenach wiejskich odsetek ten kształtował się na poziomie około 57%. Analogiczne udziały w zbiorowości mężczyzn wynosiły odpowiednio 17,8% oraz 15,2%.
5. W strukturze ogółu gospodarstw domowych, kierowanych przez osoby starszego pokolenia, odnotowano liczebną przewagę nierodzinnych jednostek; stanowiły one ponad 61% ogólnej liczby, a była to przede wszystkim zbiorowość gospodarstw jednoosobowych. Ponad 38% przypadło na rodzinne zespoły, które skupiały 55,5% ogółu ludności w wieku 60 lat i więcej. Duży udział gospodarstw jednoosobowych oraz niewielka liczba osób w składzie wieloosobowych zespołów powoduje, że statystyczne, nierodzinne gospodarstwo domowe, którego głową jest osoba starsza, liczy średnio 1,01 osób.
6. W 2002 roku, w strukturze ogółu gospodarstw domowych w Polsce, niemal co czwarte jest jednoosobowe, natomiast w populacji gospodarstw kierowanych przez

osoby w wieku 60 lat i więcej, ponad 38% stanowią gospodarstwa pojedynczych osób. Głową gospodarstwa jednoosobowego, w wieku ponad 60 lat, jest częściej kobieta i to zarówno w miastach jak i na wsi. W populacji mężczyzn częstość tworzenia jednoosobowego gospodarstwa wyraźnie wzrasta po ukończeniu 80 lat.

7. Według prognozy opracowanej w GUS przewiduje się, że liczba gospodarstw domowych w latach 2005–2020 będzie dość intensywnie powiększała się, przy czym w miastach tylko do roku 2015, na wsi także po roku 2020. Zdecydowanie szybciej niż ogólna zbiorowość gospodarstw domowych, wzrastać będzie liczba gospodarstw kierowanych przez osoby w wieku 60 i więcej lat.

8. Gospodarstwa domowe osób starszych stanowiąc będą w 2030 roku 45,6% ogólnej liczby gospodarstw w kraju. W miastach przewidywany jest wzrost odsetka głów gospodarstw w wieku 60 lat więcej do poziomu 48,8% co oznacza, że niemal co drugie gospodarstwo na terenie miast kierowane będzie przez osobę w wieku 60 i więcej lat. Na wsi odsetek głów gospodarstw starszego pokolenia w ich ogólnej liczbie wyniesie około 41%, czyli w stosunku do 2002 roku nastąpi jego wzrost o około 33,5%. Struktura gospodarstw domowych osób starszych będzie zdominowana udziałem jednoosobowych gospodarstw.

9. Zmiany w liczbie i strukturze gospodarstw domowych będą miały zróżnicowany charakter w poszczególnych regionach kraju. Główny kierunek zmian, to szybszy wzrost liczby i udziałów gospodarstw domowych kierowanych przez osoby starsze oraz zwiększająca się w ich strukturze liczba jednoosobowych gospodarstw, szczególnie w zbiorowości pań.

10. Zmiany udziału gospodarstw domowych kierowanych przez osoby w wieku 60 lat i więcej w województwach będą zróżnicowane, zarówno pod względem stopnia, jak i kierunku.

Celem opracowania, prezentowanego w niniejszym rozdziale, był opis podstawowych kierunków rozwoju liczby gospodarstw domowych nierodzinnych kierowanych przez ludność w wieku 60 i więcej lat oraz przekształceń w ich demograficznej strukturze. Niemal we wszystkich krajach Europy zmiany wykazują zbliżone trendy, chociaż tempo i intensywność tych zmian są zróżnicowane w czasie. Demograficzne aspekty rozwoju liczby gospodarstw domowych rozpatrywane są na ogół w kontekście przemian zasobów ludzkich oraz przemian w ich składzie według wieku, płci i stanu cywilnego. W hierarchii pozostałych czynników istotną pozycję zajmują determinanty określające kondycję społeczno-ekonomiczną społeczeństwa, które często decydują o możliwości tworzenia samodzielnego gospodarstwa [Nowak-Sapota, 2002]. Obserwowaną prawidłowością w większości krajów jest spadek przeciętnej wielkości gospodarstwa, ale stopień tych zmian uwarunkowany jest wieloma czynnikami. Istotną rolę w tym zakresie, obok czynników demograficznych i społeczno-ekonomicznych, odgrywa rodzaj i typ jednostek osadniczych (miasto, duże miasto, wieś), czy też położenie geograficzne [Kurek, 2002; Nowak-Sapota,

2000]. Średnia wielkość gospodarstwa jest generalnie wyższa w miejscowościach małych oraz na obszarach wiejskich.

Jakościowe aspekty rozwoju liczby gospodarstw domowych związane są ze zmianami ich struktury według składu rodzinnego. Zmieniają się relacje gospodarstw rodzinnych i nierodzinnych na korzyść tych ostatnich; proces ten rozpoczął się w rozwiniętych krajach Europy w drugiej połowie ubiegłego wieku i trwa do dzisiaj.

Starzenie się społeczeństwa, które jest konsekwencją spadku urodzeń i wydłużającego się okresu życia jednostek, odgrywa bardzo istotną rolę w procesie rozwoju liczby gospodarstw domowych, zmian strukturalnych ich składu osobowego i rodzinnego. Przewidywane do 2030 roku trendy nie sygnalizują zmian kierunku w tym zakresie. Liczba gospodarstw będzie w ciągu najbliższych 15 lat wzrastała niezależnie od zmian ogólnej liczby ludności, a średnia wielkość gospodarstwa nadal będzie ulegała zmniejszeniu. Należy również oczekiwać utrzymywania się zróżnicowania intensywności zmian w tym zakresie dla poszczególnych regionów kraju.

Literatura:

- Bień B., 2000, *Miejsce człowieka starszego w systemie opieki zdrowotnej i społecznej w Polsce*, [w:] *Sytuacja zdrowotna osób w starszym wieku w Polsce. Aspekt medyczny i społeczno-demograficzny*, Łódź
- Frąckiewicz L., 2004, *Ludzie starzy a problem samotności*, [w:] J. T. Kowaleski, P. Szukalski (red.), *Nasze starzejące się społeczeństwo. Nadzieje i zagrożenia*, UŁ Łódź
- GUS (Główny Urząd Statystyczny), 2003, *Gospodarstwa domowe i rodziny*, NSP 2002
- GUS (Główny Urząd Statystyczny), 2003, *Ludność i gospodarstwa domowe. Stan i struktura społeczno-ekonomiczna*, NSP 2002
- GUS (Główny Urząd Statystyczny), 2004, *Prognoza gospodarstw domowych w Polsce według województw na lata 2002–2030*
- Kowaleski J. T., 2000, *Starzenie się ludności Polski – stan aktualny i przyszłość*, [w:] *Sytuacja zdrowotna osób w starszym wieku w Polsce. Aspekt medyczny i społeczno-demograficzny*, Łódź
- Kurek S., 2002, *Przestrzenne zróżnicowanie starzenia się ludności w Polsce w układzie miast i gmin w okresie 1988-1998*, [w:] J. T. Kowaleski, P. Szukalski (red.), *Proces starzenia się ludności, potrzeby i wyzwania*, Łódź
- Nowak-Sapota W., 2002, *Gospodarstwa domowe osób w starszym wieku – aspekt demograficzny*, [w:] J. T. Kowaleski, P. Szukalski (red.), *Proces starzenia się ludności, potrzeby i wyzwania*, Łódź
- GUS (Główny Urząd Statystyczny), 2003, *Prognoza gospodarstw domowych w Polsce według województw na lata 2002–2030*

- Szatur-Jaworska. B., 1999, *Życie rodzinne ludzi starszych w Polsce*, „Polityka Społeczna”, nr 9
- Worach-Kardas H., 2004, *Aspekty demograficzne świadczeń emerytalnych*, [w:] J. T. Kowaleski, P. Szukalski (red.), *Nasze starzejące się społeczeństwo. Nadzieje i zagrożenia*, Wyd. UŁ, Łódź
- Zaniewska H. Thiel M., 2004, *Mieszkanie jutra ludzi starych – nadzieja czy zagrożenie?*, [w:] J. T. Kowaleski, P. Szukalski (red.), *Nasze starzejące się społeczeństwo. Nadzieje i zagrożenia*, Wyd. UŁ, Łódź